

Dövlətçilik tariximizdə mühüm mərhələ: Qars müqaviləsi

1921-

ci il oktyabrın 13-də Qars mührəlişini imzalandı. Həmin tarixdən 104 il ötür. Qars müqaviləsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması, Naxçıvanla bağlı məsələ öz ədaletli həllini tapıb və ərazi-sərhəd problemi həll olunub. Mühüm tarixi-siyasi əhəmiyyətə malik olan Qars müqaviləsi Naxçıvan əhalisinin və ziyanlılarının inadlı mübarizəsi, o cümlədən görkəmli diplomat Behbud ağa Şahtaxtinskinin principial mövqeyi, Türkiye dövlətinin məsələye ədaletli yanaşması nəticəsində Naxçıvanın ərazisi və bu ərazinin beynəlxalq müqavilə ilə qorunan toxunulmazlıq hüququnu təsbit etmişdir. Qars müqaviləsinin imzalanması və Naxçıvanın muxtarlıq statusundan təsbit olunması dövlətçilik tariximizdə mühüm mərhələdir. Bu müqaviləyə qədər olan tarixi dövri nəzər salsaq görərik ki, XX əsrin 1918-20-ci illərində Azərbaycanda və onun Naxçıvan bölgəsində vəziyyət çox mürəkkəb xarakter almışdır. Mövcud vəziyyətdə Azərbaycandan lazımı köməyi ala bilməyen Naxçıvanın təkləndiyini görən azgın erməni daşnakları həbi və siyasi yolla qədim diyarı işğal etmək isteyirdilər. Böyük dövlətlərə arxalanan ermənilər Naxçıvana hücumlar edir, şəhər və kəndləri dağıdırıldılar. Ağlasızlaşmış vəhşiliklər və qırğınlar törədən erməni daşnakları Naxçıvan bölgəsində azərbaycanlıların inadlı müqavimətinə rast gəlmisdilər. Tarixdən bize aydındır ki, 1918-1920-ci illərdə ermənilər Naxçıvanda soyqırımlar törədib, lakin əhalini tabe edə bilməmişdilər. 1920-ci il oktyabrın 28-də Sovet Rusiyası ilə daşnak Ermənistani arasında bağlanmış müqavilədə isə Azərbaycanın reyi nəzərə alınmadan Zəngəzur Ermənistana güzəşt edilmişdi.

Tarixi dövri istinadən qeyd edək ki, 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda bolşevik hakimiyyəti yaradılıb. Bu münasibətlə Azərbaycan Həbi İnqilab Komitəsi 1 dekabr 1920-ci ildə bəyanatla çıxış edib. Rusyanın diktəsi ilə yazılmış bəyanat iki sovet respublikası arasında ərazi mübahisələrinin Azərbaycanın milli mənafeyinə zidd şəkildə həll edilməsinə yönəlmüşdi. Buna görə da həmin bəyanat Naxçıvan və Zəngəzurun müsəlman əhalisinin haqlı narazılığına səbəb olmuş, eləcə də bu bəyanat Türkiye nümayəndələri tərəfindən də etirazla qarşılanmışdır.

20 MADDƏ VƏ 3 ƏLAVƏDƏN İBƏRƏT MÜQAVİLƏ

Türkiyə və üç Cənubi Qafqaz respublikası arasında 13 oktyabr 1921-ci ildə Qarsda imzalanan müqavilə 20 maddə və 3 əlavədən

ibarət idi. Bu müqavilədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin olunmuş, qeyri-bərabər hüquqlu müqavilələr, zorla qəbul etdirilən müqavilələr rədd edilirdi. Müqavilənin 5-ci maddəsi bilavasitə Naxçıvanın taleyi ilə bağlı idi. Burada yene də Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində saxlanması və muxtarlıq verilmesi məsəlesi təsbit edilmişdi. Naxçıvanın statusu və tabeçiliyi məsəlesi beynəlxalq müqavilələrlə tam şəkildə həll edilib.

Bu müqaviləni imzalayan dövlətlərdən her hansı biri onu birtərəfli qaydada ləğv edə bilmez. Qars müqaviləsi 1922-ci ilin martıyun ayında müqaviləni imzalayan ölkələrin qanunverici organlarında təsdiq edilib və həmin il sentyabrın 11-dən qüvvəyə minib. Qars müqaviləsi imzalandıqdan sonra Naxçıvan bölgəsi Sovet Sosialist Respublikası elan olunmasına baxmayaraq, Ermənistən Qars müqaviləsinin bu maddəsindən müəyyən bəhanelərlə imtina etməyə cəhd göstərir, Naxçıvana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edirdi. Zaqafqaziya MİK-in qərarları ilə 1929-1931-ci illərde Naxçıvan MSSR-in ərazisinin bir qismi qanunsuz olaraq Ermənistana verilib. Naxçıvan Muxtar Respublikasının beynəlxalq Qars müqaviləsi ilə təsbit edilmiş ərazisinin, təqribən, 15 faizi keçən əsrin müxtəlif dönmələrində Ermənistən tərəfindən qanunsuz olaraq zəbt edilib. Qars müqaviləsində muxtarlıyətin əsası qoyulub, Naxçıvan ərazisində Naxçıvan SSR yaradılıb, lakin 16 iyun 1923-cü ildə siyasi və inzibati statusunda dəyişiklik edilən Naxçıvan SSR Naxçıvan diyarına əvvəlib. 1924-cü il fevralın 9-da bölgənin inzibati və siyasi statusu bərpə edilərək Naxçıvan MSSR, 1990-ci il noyabrın 17-dən isə Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılıb.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün və muxtarlıq statusunun qorunub saxlanılmasında Qars müqaviləsinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək belə deyirdi: "Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüyüne görə Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtarlıyətini geləcəkdə də təmin etmek üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, evəzi olmayan sənəddir".

1991-ci il yanvarın 11-də Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Moskva və Qars müqavilələrinin iştirakçısı olan dövlətlərə bəyanat verərək həmin ölkələri muxtar respublikanın ərazi bütövlüyünün erməni təcavüzü nəticəsində kobud şəkildə pozulması faktlarına münasibət bildirməyə çağırıb. Bu, Naxçıvanın muxtarlıq statusunun beynəlxalq müqavilələrlə qorunması faktının

aktuallaşdırılması ilə yanaşı, muxtar respublikanın məruz qaldığı həbi müdaxilə təhlükəsindən diplomatik yolla qorunmasına şərait yaradıb. Naxçıvanın tarixində mühüm və əhəmiyyətli məsələ olan Qars müqaviləsi XX əsrde Naxçıvan ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında mühüm rol oynamışdır.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDAKI MÜNASİBƏTLƏR BÖYÜK TÖHFƏ

100 il sonra - 1921-ci il 13 oktyabrda imzalanan Qars müqaviləsindən sonra Türkiyənin Azərbaycana dəstəyini ən güclü formada nümayiş etdirən rəsmi sənəd Şuşa Bəyannamesi imzalandı. 30 il yaxın erməni işğalçlarının tapdıgı altında əzilən Şuşa dörd il əvvəl noyabrın 8-də Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandani İlham Əliyevin rəhbərliyi və Milli Ordumuzun rəşadəti ilə böyük zəfərə, şanlı qələbəyə imza atdı. 2021-ci ilin iyunun 15-

liyyət qabiliyyətinin birlikdə artırılması və digər tədbirlər əksini tapıb.

QARS MÜQAVİLƏSİ QƏDƏR TARİXİ ƏHƏMİYYƏTLİ ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ

Şuşa Bəyannamesi beynəlxalq hüququnun princip və normalarına, eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq, qlobal və regional sülh, sabitlik və təhlükəsizliyin təmin edilməsində birge seylerin davam etdirilməsi üçün mühüm rol oynayacaq. Azərbaycan Respublikası və Türkiye Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq seviyyədə tanınmış sərhədlerinin toxunulmazlığı kimi milli maraqlara söykənen məsələlərdə ikitərəfli və çoxtərəfli formatlarda həmrəylik və qarşılıqlı yardım prinsipləri öz əksini tapıb. Sənəddə qeyd edilir ki, tərəflərdən hər hansı birinin ərazi bütövlüyünə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edilərsə, onun aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçiriləcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstəriləcək. Əlbette ki, Şuşa Bəyannamesi Qars müqaviləsi qədər tarixi əhəmiyyətə malikdir. Dövlətlərə eməkdaşlığı daha da möhkəmlənməsində

de isə Şuşa Azərbaycan və Türkiye arasındakı müttəfiqlik münasibətləri haqqında Bəyannamənin imzalandığı tarixi məkana çevrildi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, "Tarixi Qars müqaviləsi yüz il əvvəl imzalanıb. Bu da böyük rəmzi məna daşıyır. Yüz ildən sonra azad edilmiş Şuşa şəhərində müttəfiqlik haqqında imzalanmış birgə bəyanname bizim gələcək iş birliyimizin istiqamətini göstərir".

İki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bu sənəd Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiye Prezidenti Recep Tayyip Erdoğan tərəfindən dünyaya bir mesaj oldu. Bu günə qədər iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq edərək, 9 fevral 1994-cü il tarixdə imzalanan "Azərbaycan Respublikası və Türkiye Respublikası arasında dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barede Müqavilə"ni və "Azərbaycan Respublikası və Türkiye Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Protokol"u, eləcə də 16 avqust 2010-cu il tarixində imzalanan "Azərbaycan Respublikası və Türkiye Respublikası arasında strateji tərəfdəşəliq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə"ni rəhbər tutaraq imzalanan Müqaviləni rəhbər tutaraq imzalanan Bəyannamə Azərbaycan və Türkiye arasındakı münasibətlərə böyük töhfədir. Şuşa Bəyannamesi regiondakı yeni reallıqlara, inkişafə, sülhün tam təminatına böyük tekəndir. Qars müqaviləsinə istinad edilən Bəyannamə öz formatına görə ondan daha əhatəli sənəddir. Bu sənəddə Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə əlaqədar müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, iqtisadiyyat, təhsil, mütəsələmə texnologiyalar üzrə əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsi, Silahlı Qüvvələrimizin yeni çağırışlara uyğun olaraq yenidən formalasdırılması, modernləşdirilməsi, iki ölkənin silahlı qüvvələrinin fə-

mühüm rola malikdir. İki ölkə, iki xalq xoş günlərin sevincini birgə bayram etdiyi kimi, en çətin məqamlarda da bir-birilərinə arxa, dayaq durmağı bacarır. Qardaş ölkə artıq tarixdə qalan Qarabağ münaqışının davam etdiyi illər ərzində hemişə Azərbaycana dəstək verirdi. Biz Türkiyənin qətiyyəlli dəstəyini 44 günlük Vətən mühabəsi zamanı bir daha gördük. Postmühərbiə mərhələsində de qardaş Türkiye Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazi-lərdə start verdiyi genişmiyəslə bərpa işlərində yaxından iştirak edir. Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycan müstəqil siyaset yürüdə bilən ölkədir. Dövlət siyasetinin də mütəqələq prioritetləri Azərbaycan xalqının və dövlətinin milli maraqlarının müdafiə olunması, eyni zamanda ölkəmizin müstəqil siyaset aparmasıdır.

Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması Azərbaycanın müstəqillik tarixinə əbədi hekk olundu və Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində keyfiyyətə yeni bir dövrün başlangıcını qoyma. Bu mühüm tarixi sənəd ölkələrimiz arasında dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin tətənəsi oldu və dövlətlər arasında əməkdaşlığın strateji əhəmiyyət kəsb edən sahələrinə əhatə edir. Azad edilmiş Şuşa şəhərində 100 ildən sonra müttəfiqlik haqqında imzalanan Birgə Bəyannamə dövlətlərə gelecek iş birliyinin istiqamətini göstərir. Sənəddə beynəlxalq müstəvidə birgə əməkdaşlıq, siyasi münasibətlər, iqtisadi-ticari əlaqələr, medəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyaseti, enerji təhlükəsizliyi, Cənub Qaz Dəhlizinin Türkiyə, Azərbaycan və Avropa üçün önəmi göstərilmək yanaşı, müdafiə sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı həbi yardım məsələləri öz əksini tapıb.

Əlbette ki, Azərbaycan ilə Türkiye arasında olan bağlar, qardaşlıq və birlik bütün sahələr üzrə əməkdaşlığın bundan sonra da uğurla həyata keçiriləcəyinə əminlik yaradır.

Nəzakət ƏLƏDDİNQİZİ